

**Федосєєва Тетяна Романівна**  
кандидатка юридичних наук, доцентка,  
доцентка кафедри приватного права  
Національного університету  
«Києво-Могилянська академія»

## Принцип рівності у батьківських відносинах<sup>1</sup>

### Principles of equality in parenthood relationships

Принцип рівності, як один із складників принципу верховенства права, відіграє особливу роль у сімейних відносинах. Закріплений у ст. 24 Конституції України, він знайшов відображення і у сімейному законодавстві. Так, неможливість учасника сімейних відносин мати привілеї чи обмеження впливає зі змісту ч. 5 ст. 7 Сімейного кодексу України (далі — СК України). Жінка та чоловік мають рівні права й обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї (ч. 6 ст. 7 СК України). У частині врегулювання особистих немайнових відносин СК України закріплено рівність прав та обов'язків матері, батька щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою (ч. 1 ст. 141 СК України). Аналогічним чином закріплено рівність прав та обов'язків дітей щодо батьків (ч. 1 ст. 142 СК України)<sup>2</sup>. Рівність прав та обов'язків батька та матері щодо своїх дітей впливає і зі ст. 11 Закону України «Про охорону дитинства»<sup>3</sup>.

Принцип рівності досліджували багато як зарубіжних, так і українських вчених. Не маючи на меті здійснення комплексного його аналізу, все ж варто торкнутись окремих аспектів загального характеру. Принцип рівності забороняє неоднакове ставлення до ситуацій, що є однаковими, або однакове ставлення до неоднакових ситуацій<sup>4</sup>. На думку М. Флорчак-Вонтор, рівність не означає, що до всіх слід ставитися однаково, але означає те, що однакове ставлення повинно надаватися суб'єктам, які належать до однієї категорії подібних суб'єктів. Авторка зазначає, що іноді різне ставлення до різних суб'єктів є навіть необхідним, коли подібне ставлення до суб'єктів, які перебувають у суттєво відмінній ситуації або характеризуються суттєво відмінними характеристиками, було б вкрай несправедливим. Аналізуючи таку диференціацію, закріплену законом, авторка вказує на неможливість такого поділу на основі критеріїв, які вважаються по суті дискримінаційними (як, наприклад, раси,

<sup>1</sup> Публікацію підготовлено в рамках НДР «Справедливий перехід: Право на працю після війни. Гідна праця та повоєнна економіка України» (реєстраційний номер 0124U003120 від 24 травня 2024 р.), яка виконується за фінансування Міністерства освіти і науки України в рамках міжнародного науково-технологічного білатерального співробітництва відповідно до Протоколу Чотирнадцятого засідання німецько-української робочої групи з науково-технологічного співробітництва між Міністерством освіти і науки України та Федеральним міністерством освіти та наукових досліджень Німеччини від 9 листопада 2023 р. і додатку до нього від 1 лютого 2024 р.

<sup>2</sup> Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

<sup>3</sup> Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

<sup>4</sup> Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України (Rule of law Checklist at national level: case of Ukraine) / за заг. ред. М. Козюбри, упорядники та автори коментарів: В. Венгер, А. Заєць, Є. Зверев, М. Козюбра, Ю. Матвєєва, О. Цельєв; Центр дослідження проблем верховенства права та його втілення в національну практику України Національного університету «Києво-Могилянська академія». Київ, 2020. С. 62. URL: <https://rm.coe.int/rule-of-law-checklist-at-national-level-case-of-ukraine/1680a07dd0%22%20>

статі, кольору шкіри чи етнічного походження)<sup>5</sup>. М. Менджул зауважує, що принцип рівності не можна розглядати як абсолютну заборону обмежень чи недопустимість привілей. Для певних осіб (наприклад, дітей, непрацездатного одного з подружжя і т. п.) може допускатися відмінне ставлення з метою вирівнювання їхнього становища (позитивна практика). При цьому критерієм непорушення принципу рівності будуть принципи пропорційності та справедливості<sup>6</sup>. Рівність не передбачає тотожність, певні відмінності ставленні до осіб є допустимими, якщо вони не є дискримінаційними і ґрунтуються на об'єктивних відмінностях в обставинах.

У контексті забезпечення однакового підходу обговорюється і доцільність застосування термінів, наприклад, у законодавстві України, коли йдеться і про матір, і про батька використовується узагальнюючий термін – батьки. За загальним правилом, при народженні дитини до Державного реєстру актів цивільного стану вносяться відомості про батька та матір (з урахуванням окремих правил, до прикладу, коли батьківство, материнство не встановлене). При цьому зміст норм<sup>7</sup> вказує на те, що не передбачено реєстрацію батьками осіб однієї статі, і що фактично може бути зареєстровано батьками не більше двох осіб (однак до прикладу, при народженні дитини жінкою, якій в організм було перенесено ембріон людини, зачатий подружжям у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, у графі «Для відміток» актового запису про народження робиться також запис про неї як матір дитини. При цьому батьками записується подружжя<sup>8</sup>. Враховуючи гендерне різноманіття та забезпечення недискримінації питання можливості осіб одного гендеру бути батьками і питання офіційного визнання їх батьками вже доволі давно є предметом наукових дискусій та законодавчих ініціатив у світі загалом. А от питання кількісного складу осіб, які можуть бути батьками, лише створює підґрунтя для обговорення. Так, у своїй науковій статті М. Р. Челборн аналізує судові рішення суддів Р. Фаулера (Ньюфаундленд і Лабрадор, Канада) та С. Вілкінсон (Британська Колумбія, Канада). У першій справі троє дорослих, які перебували у поліаморних стосунках, звернулися до суду для зазначення їх усіх як батьків їхньої доньки у свідоцтві про народження. У цій справі суддя ухвалив рішення на користь сім'ї, встановивши, що юридичне визнання всіх трьох дорослих як батьків було в «найкращих інтересах дитини» і тим самим заповнив прогалину в законодавстві провінції щодо батьківства (яка унеможлиблювала для дитини мати більше ніж двох батьків) за допомогою такого інструменту, як *parens patriae*. Суддя Вілкінсон у подібній справі також постановила, що всі три позивачі є законними батьками. Такі рішення є вирішенням для конкретних справ, тож інші сім'ї, які бажають мати трьох (або більше) законних батьків для своєї дитини, також повинні шукати засоби правового захисту через суд. Ці справи спричинили обговорення питання юридичних і соціальних змін щодо концепцій сім'ї та батьківства в Канаді. Авторка констатує наявність ризику юридичного визнання без

<sup>5</sup> Florczak-Wątor M. Equality Rights. *Writing Constitutions Volume 2: Fundamental Rights* / Editors Wolfgang Babeck, Albrecht Weber. P. 248. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-031-39622-9#toc>

<sup>6</sup> Менджул М. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування): монографія. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. С. 213. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/32231>

<sup>7</sup> Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>; Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 1 липня 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text>;

<sup>8</sup> Правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджені Наказом Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 р. № 52/5 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text>

суттєвих соціальних змін, що потягне за собою нестабільність для таких сімей. Серед іншого, це стосується аліментів, спадкування тощо<sup>9</sup>.

Це дійсно цікавий приклад, оскільки у ситуації збільшення кількості учасників батьківських відносин пропорційно збільшується кількість питань, які потребують спільного вирішення. І це можуть бути питання як немайнового так і майнового характеру, наприклад, про обов'язок батьків утримувати дитину і, відповідно, обов'язок дитини утримувати батьків, коли вони стануть непрацездатними. У таких випадках домовленості мають виходити на перше місце, оскільки вирішення спорів, до прикладу, щодо виховання, спілкування, місця проживання дитини, одноособової чи спільної опіки над дитиною у разі припинення відносин таких батьків виглядає справою вкрай непростю. У зв'язку з цим повернемося до національної судової практики, яка при вирішенні питання опіки над дитиною у разі припинення відносин між батьками, уже доволі послідовно відходить від надання переваги матері перед батьком (порівняно із позицією, яка довгий час переважала у національних судах та базувалась на принципі 6 Декларації прав дитини від 20 листопада 1959 р. про те, що малолітня дитина, крім випадків, коли є виняткові обставини, не має розлучатися зі своєю матір'ю). Сформована Великою Палатою Верховного Суду позиція мала позитивний вплив на дотримання судами позиції про гендерно рівний підхід при вирішенні спорів між батьками щодо дитини<sup>10</sup>.

Водночас новою і такою, що формується, є практика встановлення спільної опіки, відтак на ній і сфокусуємо увагу.

Під час повномасштабного вторгнення багато родин було розділено через переміщення закордон, перебування на тимчасово окупованій території, проходження військової служби тощо. У певних випадках це стало додатковим фактором виникнення спорів між батьками щодо дитини, зокрема, у випадках припинення між ними шлюбних відносин чи відносин проживання однією сім'єю. Особливу складність становлять справи, де обоє з батьків намагаються добросовісно виконувати свої обов'язки батька чи матері, не створюють ризиків для життя та здоров'я дитини, але між собою перебувають у конфлікті.

Законодавець фактично не передбачив реалізації так званої спільної опіки батьків, за якої не визначалось би місце проживання дитини з одним із батьків, а дитина проживала б рівну частину часу у кожного з них. Місце проживання дитини та інші питання, пов'язані з дитиною, батьки зазвичай визначають за домовленістю між собою. Дитина може проживати разом із батьками (якщо вони спільно проживають), з одним із батьків, окремо від них. Відтак коли батьки не домовилися про те, з ким із них дитина проживатиме (з урахуванням прав дитини щодо визначення місця проживання у разі досягнення віку, визначеного ст. 160 СК України), відповідне питання вирішується органом опіки та піклування або судом, а законодавець виділяє того із батьків, з ким проживає дитина, і того із батьків, хто проживає окремо від неї.

<sup>9</sup> Margot R. Challborn. Polyamory and Legal Parentage: The Possibilities of *C.C. (Re)* and *BCSC 767* for Expanding Conceptions of Kinship in Canada *Feminist Legal Studies*. URL: <https://link-springer-com.ezproxy1.lib.gla.ac.uk/article/10.1007/s10691-023-09539-4>

<sup>10</sup> Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17 жовтня 2018 р. у справі № 402/428/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77361954>

Критерій місця проживання дитини закріплено для низки випадків, зокрема, йдеться про стягнення аліментів, припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно, про правові наслідки протиправної поведінки одного з батьків або іншої особи при визначенні місця проживання малолітньої дитини, про вирішення батьками питань щодо виховання дитини, а також про вирішення судом або органом опіки та піклування спору щодо участі у вихованні дитини (статті 157, 158, 159, 162, ч. 3 ст. 181, ч. 5 ст. 183, ч. 3 ст. 184, ч. 1 ст. 190 СК України).

Однак аналіз судової практики свідчить про те, що органи опіки та піклування у своїх висновках рекомендують використання спільної опіки, і у відповідній судовій практиці поступово формується підхід на підтримання такої тенденції. Первинно Верховним Судом зверталась увага на альтернативність: визначення місця проживання дитини з одним із батьків із забезпеченням контакту дитини з іншим із батьків чи застосування спільної фізичної опіки з почерговим проживанням дитини у помешканні кожного з батьків за відповідним графіком. Такий підхід у судовій практиці сформувався для вирішення спору між розлученими батьками про визначення місця проживання дитини<sup>11</sup>. Водночас аналіз судової практики за 2024 р. свідчить, що у разі наявності спору батьків, які проживають роздільно або шлюб яких розірвано, Верховний Суд більш чітко висловив своє бачення щодо спільної опіки батьків та визначив обставини, які мають враховуватись для визначення можливості встановлення спільної опіки<sup>12</sup>.

У цій справі Верховний Суд дійшов висновку, що саме спільна фізична опіка батьків сприятиме співпраці батьків та забезпечить належне виховання та задоволення потреб дітей, а тому в інтересах дітей буде саме почергове проживання з кожним із батьків<sup>13</sup>. Водночас аналіз постанови свідчить про встановлення судами попередніх інстанцій факту існування між батьками особистого конфлікту та неприязних стосунків, що унеможливило вирішення питання про фізичну опіку щодо їхніх спільних дітей в позасудовому порядку. Це викликає цілком резонансне питання: як забезпечити найкращі інтереси дитини у разі конфлікту між батьками, яким у моделі спільної опіки потрібно буде добросовісно співпрацювати.

Цікавим є досвід Швеції у цій сфері. Так, вказується, що до 2006 р. метою спорів про опіку в Швеції було досягнення саме спільної опіки. Ця система критикувалась і у новому законі було наголошено на оцінці ризиків і полегшено отримання батьками одноосібної опіки. Верховний Суд Швеції в одній зі справ ухвалив рішення на користь одноосібної опіки, незважаючи на те, що обидва батьки були здатними до опікунства. Серед основних мотивів було те, що тривалий конфлікт сам собою був шкідливим для дитини. Однак кількість спорів щодо опіки зросла після вказаних змін. Л. Нгаосуван припускає, що з погляду теорії постановки цілей, видиме зменшення труднощів призвело до збільшення кількості батьків, які борються за одноосібну опіку, а отже, до різкого збільшення спорів. Автор торкається системи оцінки опіки, яка включає оцінку ризиків (*RA*) і розслідування в інтересах дитини (*ICBI*), однак не зосереджується на їх обговоренні, а шукає спосіб більш вигідного вирішення спорів щодо

<sup>11</sup> Постанова Верховного Суду від 22 травня 2024 р. у справі № 754/3063/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119419653>

<sup>12</sup> Там само.

<sup>13</sup> Там само.

опіки. У фокусі його уваги ситуація, коли батьки, які борються за одноосібну опіку, однаково придатні для опіки, немає вирішальних факторів для надання переваги одному з них, спільна опіка виключається і батьківський конфлікт є єдиною загрозою для благополуччя дітей. Батьки можуть маніпулювати шансами на перемогу, звинувачуючи іншого з батьків у домашньому насильстві, жорстокому поводженні з дитиною чи іншій неправомірній поведінці, а суди та спеціалісти з питань опіки можуть використовувати все більш детальну інформацію для виявлення найменших розбіжностей між батьками для вирішення спору. Автор цілком слушно акцентує увагу на тому, що вирішення таких спорів є витратою державних ресурсів, конфлікт між батьками шкодить передусім дитині, а у спорах щодо опіки бажано зробити батьків менш мотивованими до судових справ і більш зосередженими на співпраці<sup>14</sup>.

У Резолюції «Рівність і спільна батьківська відповідальність: роль батьків» Парламентська Асамблея Ради Європи додатково закликала органи влади держав-членів поважати право батьків нести спільну відповідальність, забезпечивши, щоб сімейне право передбачало, а у разі роздільного проживання або розірвання шлюбу забезпечувало можливість спільної опіки над дітьми в їх найкращих інтересах на основі взаємної згоди між батьками. У Резолюції також акцентовано увагу на тому, щоб заохочувати та, де це доцільно, розвивати медіацію в рамках судових розглядів у сімейних справах за участю дітей, а також заохочуючи міждисциплінарну співпрацю на основі «моделі Кохема»<sup>15</sup>. У пояснювальній записці до проєкту вказаної резолюції Ф. Хетто-Гаш, серед іншого, підкреслює не тільки наявність взаємної згоди батьків, а й те, що це (спільна опіка) ніколи не повинна нав'язуватися<sup>16</sup>.

Таким чином встановлення спільної опіки це важлива тенденція, яка відповідає принципу рівності однак може і не вирішити наявні конфлікти і не завжди відповідає найкращим інтересам дитини. Будь-які універсальні варіанти не мають мати переваги, оскільки у кожному конкретному випадку має бути застосований індивідуальний підхід з урахуванням найкращих інтересів дитини та балансу інтересів батьків. При цьому важлива комплексна та злагоджена робота на результат самих батьків, органів та осіб, які можуть допомогти їм віднайти оптимальні рішення та створити ефективну взаємодію при здійсненні своїх прав та виконанні обов'язків щодо дитини без звернення до суду (як то медіація) або з використанням інструменту вирішення спору за участю судді.

<sup>14</sup> Leonard S. Ngaosuvan. The Equality Principle: Splitting the Difference in Custody Disputes. URL: [https://www.researchgate.net/publication/351091822\\_THE\\_EQUALITY\\_PRINCIPLE\\_SPLITTING\\_THE\\_DIFFERENCE\\_IN\\_CUSTODY\\_DISPUTES](https://www.researchgate.net/publication/351091822_THE_EQUALITY_PRINCIPLE_SPLITTING_THE_DIFFERENCE_IN_CUSTODY_DISPUTES)

<sup>15</sup> Досвід Німеччини демонструє її високу ефективність у запобіганні батьківських конфліктів та пошуку рішення, виробленого батьками спільно, якого вони могли б дотримуватися. Вона покладена, до прикладу, в основу спеціальної сімейної процедури, запровадження якої було викликано усвідомленням того, що дітям потрібні стабільні та гармонійні стосунки з обома батьками і що якість цих стосунків не може бути нав'язана судом. Див.: Equality and shared parental responsibility: the role of fathers: Resolution 2079 (2015). URL: <https://pace.coe.int/en/files/22220/html>

<sup>16</sup> Ms Francoise Hetto-Gaasch. Equality and shared parental responsibility: the role of fathers. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=22022&lang=en>